

—Anita Zovko ♦ Jelena Vukobratović—

Filozofski fakultet Sveučilišta u Rijeci – Prirodoslovna i grafička škola
Rijeka

anita.zovko@uniri.hr – jelena.vukobratovic@gmail.com

UDK: 316.66:159.922.6

Pregledni članak

DOSTOJANSTVO STAROSTI NA POZORNICI SUVREMENOGA DRUŠTVA

Sažetak

U teorijskome dijelu rada analizira se dostojanstvo osoba treće životne dobi u suvremenom društvu polazeći od temeljnih *Načela Ujedinjenih naroda za starije ljude* (Rezolucija 46/1991.). Dostojanstvo, uz pravo na neovisnost, društveno djelovanje, skrb i samoispunjenje temeljni je postulat kvalitetne starosti. Posljednjih tridesetak godina svjedoci smo ubrzane pojave starenja stanovništva ponajprije zbog produljenja životnoga vijeka. Primjereno tomu doneseni su mnogobrojni dokumenti kako bi se utjecalo na povećanje svijesti o potrebi povećanja kvalitete života osoba treće životne dobi te na smanjenje negativnih posljedica starosti. Unatoč donesenim dokumentima istraživanja pokazuju da je i dalje sveprisutna marginalizacija osoba treće životne dobi: od reklama do svakodnevnih situacija. Postavlja se pitanje koliko nam još deklaracija, strategija i dokumenata treba da bi starost dobila svoje pripadajuće dostojanstvo. Razmatraju se rezultati provedenih istraživanja o korelaciji umirovljenja i kvalitete života osoba treće životne dobi, o predrasudama prema tim osobama te o pokazateljima zadovoljstva starijih osoba. Postojeća sveučilišta za treću životnu dob, seniorski klubovi i gerontološki centri pozitivni su primjeri društvenih inicijativa i relativno novih načina afirmacije starosti u službi ostvarivanja temeljnih ljudskih prava i dostojanstva starosti. Promjena stavova o starosti nije (i ne smije biti) jednokratna akcija, nego kontinuirano djelovanje kroz afirmaciju starosti kao društvenoga resursa. Premda je pitanje dostojanstva starosti kompleksno pitanje, uvidom u izazove s kojima se susreću osobe treće životne dobi, ovaj rad nastoji dati smjernice budućim znanstvenim istraživanjima. Apelira se na moralnu i ljudsku potrebu za trajnim senzibiliziranjem javnosti o pitanju dostojanstva starosti. Naša kultura staje na stranu konceptualne globalne metafore života kao putovanja pri čemu je starost krajnja točka prije smrti. No, potrebno je starost gledati iz drugoga kuta i vidjeti ju metonimijski kao novu priliku i novu snagu, ponajprije kao ples sa životom koji označava samoispunjenje osobnoga identiteta do duboke starosti.

Ključne riječi: dostojanstvo; kvaliteta života; osobe treće životne dobi; starost

THE DIGNITY OF OLD AGE ON THE STAGE OF CONTEMPORARY SOCIETY

Abstract

The dignity of the tertiary-age population in contemporary society is analyzed in the theoretical part of the work starting from the basic principles of the United Nations for the elderly (Resolution 46/1991). Dignity, with the right on independence, social activity, care and self-fulfillment represent the basic postulates of quality old age. In the last thirty years we are witnessing a rapid population aging which is mostly due to the prolongation of life-expectancy. Accordingly, many documents have been adopted which want to affect the awareness to increase the life quality of tertiary-age population, and to reduce the negative effects of old age. Despite the adopted documents, research shows that marginalization of tertiary-age population is still present: from advertisements to every day situations. This raises a question: How many Declarations, Strategies and documents do we need in order that old age should receive its pertaining dignity? Results of conducted research which are connected to the correlation of retiring and the quality of life of tertiary-age population are considered, with the prejudices towards the persons of tertiary age, and with indicators of contentment of tertiary-age population. The existing Universities for tertiary-age population, Senior clubs, and Gerontology centers are positive examples of social initiatives and relatively new ways of old age affirmation in the service of achieving basic human rights and the dignity of old age. The change of attitudes about old age is not (and must not be) a single action but a continuous activity through the affirmation of old age as a social resource. Although the question of old age is a complex one, by giving insights to the challenges with which persons of tertiary age are dealing, the paper attempts to give guidelines for future scientific research. The moral and human need to continuously sensitize the public about the question of the dignity of old age is invoked. Our culture stands on the side of conceptual global metaphor of life as a journey where old age is the final point before death. However, it is necessary to look at old age from a different perspective and see it metonymically as a new chance and new strength, notably as a dance with life which marks self-fulfillment of personal identity until old age.

Keywords: dignity, quality of life, tertiary-age population, old age

Uvod

Nije važno koliko je godina u našem životu, nego koliko je života u našim godinama.

Abraham Lincoln

Starost je društveno i kulturalno uvjetovan fenomen koji u posljednjih nekoliko desetljeća postaje izazov suvremenom društvu. Trenutačna demografska situacija ukazuje na povećanje broja osoba treće životne dobi što se u razvijenijim zemljama opravdava podizanjem kvalitete života dok se u nerazvijenijim zemljama povećanje broja osoba treće životne dobi opravdava padom nataliteta zbog loših političkih, socijalnih i zdravstvenih uvjeta. Svjetska zdravstvena organizacija (engl. *World Health Organization*, WHO) starost dijeli na ranu (65 – 74 godine), srednju (75 – 84 godine) i duboku starost (85 i više godina). Ipak, definiranje starosti nije isključivo pitanje nečije kronološke dobi i funkcionalnih sposobnosti, nego i odnos kvalitete nečijega života, sustava vrijednosti i obilježja sredine u kojoj neka osoba živi.¹ Istraživanja pokazuju da Europa glasi kao kontinent s najvećim udjelom osoba starijih od 65 godina.² Najnoviji Eurostatov skup projekcija stanovništva (EUROPOP2015) za razdoblje od 2015. do 2080. godine predviđa da će prosječna dob stanovništva biti približno između 45 i 54 godine. S obzirom na dob Republika Hrvatska je u UN-ovoj klasifikaciji stanovništva u četvrtoj skupini europskih država koje imaju više od 10 % stanovništva starijega od 65 godina, a prema podacima Državnoga zavoda za statistiku stanovništvo starije od 65 godina čini 17,7 % (558.633 osobe). U literaturi³ se navode projekcije za Hrvatsku u kojoj bi do 2031. godine udio stanovništva starijeg od 65 godina mogao iznositi 21,8 % do čak 25,4 %. Dominacija udjela starijih osoba u općoj populaciji ukazuje na potrebu promišljanja o postojećoj kvaliteti života osoba treće životne dobi pri čemu je posebno potrebno razmotriti pokazate-

¹ Usp. Nino ŽGANEC – Silvija RUSAC – Maja LAKLIJA, „Trendovi u skrbi za osobe starije životne dobi u Republici Hrvatskoj i u zemljama Europske unije“, *Revija za socijalnu politiku*, god. XV., 2007., br. 2., str. 171. – 188.

² Usp. Helena GLIBOTIĆ-KRESINA, *Tjelesne i mentalne promjene u zlatno doba života*, Priručnik za zdravlje, Rijeka, 2015.

³ Vidi Snježana MRĐEN, „Projekcije stanovništva Republike Hrvatske do 2031. godine: mogu li migracije ublažiti buduće negativne demografske trendove?“, *Migracijske i etničke teme*, god. I., 2004., br. 1., str. 63. – 78.

lje kao što je zadovoljstvo kvalitetom života starijih osoba te mehanizme koji podupiru dostojanstvo treće životne dobi u suvremenom društvu.

1. Legislativno promišljanje o zaštiti dostojanstva starosti

Govoriti o dostojanstvu treće životne dobi znači govoriti o temeljnom ljudskom pravu na zaštitu od izrabljivanja i tjelesnoga i duševnoga zlostavljanja te na zaštitu od diskriminacije i podupiranja prava na sudjelovanje u zajednici bez obzira na životnu dob, rasnu ili etničku pripadnost ili pak invaliditet. Začetak nadnacionalnog institucionalnog promišljanja o starenju počinje 1982. godine kada je u Beču na europskoj razini održana prva skupština UN-a o starenju koja je rezultirala donošenjem *Međunarodnog plana djelovanja na području starenja*. Nadalje, *Načela Ujedinjenih naroda za starije ljude* (Rez 46/91) temeljni su postulati kvalitetne i aktivne starosti pri čemu se promovira slogan *Stariji ljudi kao nova snaga za razvoj* te se ističu načelna područja – *neovisnost, društveno djelovanje, skrb, samoispunjenje i dostojanstvo* – koja su ujedno i temeljni postulati za kvalitetnu starost. Prvo područje obuhvaća pravo na *neovisnost* o dostupnosti prikladne hrane, vode, stanovanja, odjeće i zdravstvene skrbi kroz osiguranje dohotka, obiteljske potpore i potpore zajednice. Osim temeljnih potreba podupire i mogućnost rada ili drugih aktivnosti kojima se može osigurati dohodak te ističe mogućnost u odlučivanju kada i prema kojem će rasporedu osoba ići u mirovinu. Ističe se mogućnost za pristupom odgovarajućim obrazovnim programima i programima obuke za stjecanje različitih vještina kako bi osoba živjela u sigurnoj sredini koja se može prilagoditi osobnim potrebama i promijenjenim sposobnostima. Posebno se naglašava mogućnost da se što duže živi u vlastitom domu. Drugo područje ističe *društveno djelovanje* i potrebu da stariji ljudi trebaju ostati sastavni dio društva, aktivno sudjelovati u tvorbi i provedbi politike koja izravno utječe na njihovo blagostanje te svoja znanja i vještine podijeliti s mlađim naraštajima. Starijim osobama treba tražiti i stvoriti mogućnost rada na korist svojoj društvenoj zajednici i dragovoljno ih uključivati u aktivnosti koje su primjerene njihovim interesima i sposobnostima te organizirati pokrete ili udruge starijih ljudi. Treće područje odnosi se na *skrb* pri čemu bi stariji ljudi trebali imati korist od svoje obitelji te zaštitu i skrb

zajednice u skladu s društvenim stavom i kulturalnim vrijednostima društva u kojem žive. Nužan je neometan pristup zdravstvenoj skrbi, koja će starijima omogućiti održavanje i postizanje najbolje moguće razine tjelesnoga, društvenoga i emotivnoga blagostanja te spriječiti ili odgoditi početak bolesti. Vrlo je bitan i pristup socijalnim i zakonodavnim službama radi poboljšanja samostalnosti, zaštite i skrbi. Područje skrbi odnosi se i na mogućnost korištenja odgovarajućih razina institucionalizirane skrbi kojom bi im se osigurala zaštita, rehabilitacija te socijalni i društveni poticaji u humanoj i sigurnoj sredini te tako ostvarila ljudska prava i temeljne slobode tijekom boravka u ustanovi za skrb, liječenje ili prihvata starijih ljudi uključujući cjelovito poštovanje njihovih vjerovanja, dostojanstva, potreba i privatnosti, kao i prava na odlučivanje o vlastitoj skrbi i kvaliteti življenja.

Četvrto područje zagovara *samoispunjenje* pri čemu se naglašava da bi stariji ljudi trebali imati mogućnost ostvarenja cjelovita razvitka vlastitih potencijala, da bi trebali imati pristup obrazovnim, kulturnim, duhovnim i rekreacijskim sredstvima društva u kojem žive. Peto područje ističe *dostojanstvo*⁴ pri čemu bi stariji ljudi trebali moći dostojanstveno i sigurno živjeti te biti zaštićeni od izrabljivanja i tjelesnoga i duševnoga zlostavljanja te bili sigurni da će se s njima postupati pošteno bez obzira na dob, rasnu ili etničku pripadnost, invaliditet ili drugi status, kao i da će biti cijenjeni bez obzira na svoj gospodarski doprinos. Nakon donošenja *Načela Ujedinjenih naroda za starije ljude* (Rez. 46/91) dogovoreno je da se 1. listopada obilježava kao Međunarodni dan starijih osoba. Europska komisija 1993. usvaja preporuke europske socijalne politike unutar tzv. *Zelene knjige* (*Green paper*) pri čemu se apelira na usklađivanje ciljeva unutar nacionalnih socijalnih politika unutar kojih stoje i ciljevi za starije. Nakon samita u Lisabonu 2000. godine Europska unija radi na izgradnji europskoga modela mirovina kako bi se suzbila nejednakost, posebno unutar starije populacije. *Madridska deklaracija* i *Madridski akcijski međunarodni plan o starenju* (2002.)⁵ doneseni na Drugoj skupštini o starenju promoviraju razvoj društva za sve naraštaje te nastoje odgovoriti na izazove populacijskoga starenja (United Nations, 2006.; United Nations Programme on Ageing, 2005.). Iste

⁴ Vidi „United Nations Principles for Older Persons“, <<http://www.ohchr.org/EN/ProfessionalInterest/Pages/OlderPersons.aspx>>, (15. V. 2018.).

⁵ Vidi „Report of the Second World Assembly on Ageing“ Madrid, 2002., <<https://undocs.org/A/CONF.197/9>>, (3. V. 2018.).

godine Ekonomska komisija UN-a (UNECE) donosi Regionalnu strategiju za implementaciju *Madridskog internacionalnog plana aktivnosti o starenju* (2002.) dok Europski odbor za socijalnu koheziju Vijeća Europe donosi *Pregled aktivnosti o starenju u Europi* (2004.). *Ministarska konferencija o aktivnom starenju* (2012.) naglašava duži radni vijek i sposobnost za rad, sudjelovanje, nediskriminaciju i društvenu uključenost starijih osoba, dostojanstvo, zdravlje i neovisnost starijih osoba te međugeneracijsku solidarnost. Povelja o temeljnim pravima Europske unije 2010/c 83/02 Ugovora o Europskoj uniji u članku 25. navodi da „Europska unija priznaje i poštuje prava starijih osoba na dostojan život i neovisnost te na sudjelovanje u društvenom i kulturnom životu“. Posljednji relevantan strateški dokument Europske unije: *Europa 2020., Investiranje u socijalnu Europu, Prema socijalnom ulaganju za rast i koheziju – uključujući i provedbu Europskog socijalnog fonda za razdoblje 2014. – 2020.* daje smjernice za preventivno i akcijsko djelovanje radi smanjenja negativnih posljedica starenja stanovništva.⁶

2. Razlike u poimanju starosti – mitovi, predrasude i stereotipi

O, tako tužno! Ja ću ostarjeti, postati ružan i oduran. Ali ta će slika zauvijek ostati mlada. Nikad starija od ovoga današnjeg lipanskoga dana.... O, kad bi bar moglo biti obratno! Da ja ostanem vječno mlad, a slika da stari! Sve, sve bih dao za to! Da, na svem svijetu nema toga blaga koje ne bih za to dao! Pa i dušu svoju!

Oscar Wilde

Unatoč brojnim donesenim dokumentima na svjetskoj i europskoj razini uočena je sve raširenija paradoksalna pojava marginalizacije osoba treće životne dobi. Uzrok tomu su iskrivljene predodžbe o starosti temeljene na mitovima, predrasudama i stereotipima o starenju i starosti čime se dovodi u pitanje mogućnost postizanja generalnog dostojanstva starosti na pozornici suvremenoga društva. Poznati grčko-rimski mit simbolično prenosi poruku o Kastoru i Poluksu u kojem besmrtni brat slijedi smrtnoga u podzemni svijet boga Hada birajući pritom dijeljenje sudbine s bratom. Mit poručuje da su od

⁶ Vidi „Prema socijalnom ulaganju za rast i koheziju – uključujući i provedbu Europskog socijalnog fonda za razdoblje 2014. – 2020.“, *Europska komisija*, <<http://www.rsp.hr/ojs2/index.php/rsp/article/view/1152>>, (4. V. 2018.).

toga trenutka dva brata zapravo dva nerazdvojna dijela „u vječnom zagrljaju“ te da je nemoguće razdvojiti dušu od ega jer su oba sastavni dijelovi ljudskoga bića. Ovaj grčko-rimski mit poručuje da je starost, a time i smrt, neupitan dio ljudskoga života.⁷ Analizirajući povijesne tijekove iz filozofsko-antropološke perspektive odnosa prema starijim osobama, može se uočiti da se stav prema starosti i starenju mijenjao. Doduše, već u ne tako davnoj prošlosti starije su osobe bile procijenjene kao najrespektabilnije osobe u zajednici ponajprije zbog iskustva te posjedovanja cjelokupnog kolektivnog pamćenja koje je iznimno bitno za život zajednice. Papa Ivan Pavao II. (1920. – 2005.) u pismu starijim osobama (1999.) ističe Ciceronovu (106. pr. K. – 43. pr. K.) usporedbu izmjene kronološke dobi s mijenama u prirodi pa tako starost opisuje kao „jesen života“⁸ dok sv. Efrema Sirijski (sirijski đakon i kršćanski teolog iz IV. stoljeća) uspoređuje život s prstima jedne ruke od kojih svaki prst, odnosno svako životno razdoblje, ima svoje obilježje jer „prsti predstavljaju pet stuba kojima se čovjek postupno uspinje“. U biblijskim vremenima stariji su ljudi živjeli dugo da bi „ispunili božansku svrhu“⁹ i živjeli unutar koncepta *ars vivendi* – *ars moriendi* gdje umijeće umiranja tvori cjelinu s umijećem življenja. Pojavom tiskarstva i industrijske revolucije ta se slika o životu, ali i o starijim osobama, mijenja.¹⁰ Djelo irskoga pisca Oscara Wildea (1854. – 1900.) *Slika Doriana Graya* (1890.) jedno je od najpoznatijih djela koje kroz faustovski motiv opisuje nepriznavanje vlastitog starenja i prihvaćanje starosti. Gotovo 120 godina poslije ovoga književnoga djela filmska industrija nameće traganje za životnim eliksirom ne priznajući starost i starenje kao dio životnoga procesa (npr. film *The end of ageing*, 2010.). S obzirom na to da je starost društveno kulturalno uvjetovan fenomen, neke kulture podrazumijevaju starost već u ranijoj kronološkoj dobi (npr. Turska) dok druge kulture smatraju da starost dolazi s kasnijom kronološkom dobi (npr. Njemačka, Republika Hrvatska). Isto tako, istraživanja pokazuju da tradicionalne istočne kulture imaju malo ili nimalo anksioznosti zbog smrti i starenja jer smatraju da su život i smrt međusobno povezani te da je smrt prijelaz u drukčiji duhovni život dok su

⁷ Usp. „Kastor i Polideuk“, <https://bs.wikipedia.org/wiki/Kastor_i_Polideuk>, (7. V. 2018.).

⁸ Silvija Vidović, *Stereotipi o osobama treće životne dobi*, Diplomski rad, Fakultet prirodoslovno-matematičkih i odgojnih znanosti, Mostar, 2017.

⁹ *Isto*.

¹⁰ Usp. *isto*.

nasuprot tomu zapadnjačke kulture sklone vidjeti smrt kao „kraj sebe“ te starost povezuju sa stanjem anksioznosti.¹¹ Višestoljetni mitovi da u starosti ljudi trebaju očekivati pogoršanje svoga mentalnoga i fizičkoga zdravstvenoga stanja, da većina starijih osoba ima slične potrebe, da su kreativnost i doprinos obilježja mlađe dobi, da je iskustvo starijih osoba manje relevantno za moderno društvo, da većina starijih osoba želi da ih se pusti na miru i da budu sami, da je bolnički kreveti i medicinsko osoblje rezervirano za osobe starije dobi, da briga i skrb za starije oduzima resurse mlađoj populaciji, da je trošenje na starosnu populaciju gubitak resursa, da stariji ljudi nisu pogodni za radna mjesta, da se staroga psa ne može naučiti novim trikovima, da se od starijih ljudi očekuje da se pomaknu u stranu, da stariji trebaju pustiti da se stvari rješavaju same po sebi i dr., ukazuju na marginaliziranje osoba treće životne dobi na neutemeljenim generaliziranim zaključcima.¹² Razmatranje društveno-povijesne percepcije starosti i kulturno uvjetovanih normi o starosti ukazuju na divergentnost pojma *starost*. Mlađi naraštaji imaju prilično ograničene stavove o starijim osobama i njihovu načinu života. Stariji građani često su prikazani kao pasivni i ovisni. Oni se smatraju društvenim i ekonomskim opterećenjem društvu. Njihov doprinos svojim obiteljima, svojim zajednicama i društvu u cjelini često se ne prepoznaje (UNESCO Institute for Education, 1997.). Neki od najčešćih stereotipnih vjerovanja i predrasuda jest da su svi stariji ljudi isti, da starost počinje sa 60 godina, da stari ljudi nisu produktivni i da su teret društvu, da stari ljudi teško uče i ne trebaju učiti, da su stari ljudi uglavnom bolesni i nisu sposobni odlučivati o svome životu i dr.¹³ Šale, karikature i prikazi starijih osoba nerijetko su usmjerene ka isticanju i preuveličavanju osobina starih osoba koje ih opisuju kao socijalno neprilagođene, zaboravljive i slično ili pak idu u drugu krajnost pa ih se opisuje kao mudre, pune iskustva i dr. Rezultati istraživanja¹⁴ ispitivanja stavova studenata Sveučilišta u Zadru o starijim osobama pokazuju da studenti starije osobe doživljavaju kao senilne (56 % ispitanika), čangrizave (52 %), dosadne (38 %), bolesne i

¹¹ Usp. *isto*, str. 23.

¹² Usp. Marija TOMEČAK – Silvia RUSAC, Ana ŠTAMBUK, „Promišljanje starenja i starosti–predrasude, mitovi i novi pogledi“, *Hrvatska revija za rehabilitacijska istraživanja*, god. L., br. 1., str. 36. – 53.

¹³ Usp. Slavka GALIĆ, Nada MRČELA-TOMASOVIĆ, *Priručnik iz gerontologije, gerijatrije i psihologije starijih osoba–psihologije starenja*, Osijek, 2013.

¹⁴ Usp. Katica LACKOVIĆ-GRGIN – Vera ČUBELA-ADORIĆ, *Odabrane teme iz psihologije odraslih*, Jastrebarsko, 2006.

boležljive (23 %), usporene (15 %), nostalgичne (15 %), uplašene zbog starosti i smrti (15 %), zaboravne (12 %), preosjetljive (12 %), tvrdoglave (10 %), bespomoćne (10 %). Od pozitivnih osobina 18 % ispitanika ističe mudrost, a potom slijede dobronamjernost, nježnost i brižnost. Ipak, određena istraživanja potvrđuju da se pozitivne kategorije pozitivnije evaluiraju od negativne kategorije ili kategorije *stariji ljudi*. Zanimljivo je da između negativne kategorije i kategorije *stariji ljudi* nije bilo statistički značajne razlike što dodatno potvrđuje da konotacija *stariji* asocira na nešto negativno. Također, kategorija *stariji* kod mladih je jednako negativno vrjednovana kao i podtip *čangrizavac* što nameće zaključak da mladi promišljajući o starijima, automatski aktiviraju negativan podtip. Rezultati istraživanja o ispitivanju stavova i saznanja učenika u strukovnim školama o procesima starenja koji ukazuju na to da stanovanje sa starijim osobama dovodi do korelacije s pozitivnom ili negativnom slikom o starijim osobama, no s tendencijom ka pozitivnoj slici o procesu starenja, ističe uočenu statistički značajnu razliku o stavovima o starenju kod muških i ženskih ispitanika pri čemu muški ispitanici pokazuju negativnije stavove u vezi sa starenjem što autorica objašnjava kroz postojeće društveno stereotipne uloge u prihvaćanju stanja nemoći.¹⁵ Stereotipi nerijetko dovode do predrasuda, ali i pojave koja je u literaturi poznata kao *ageizam* (engl. *ageism*), a u znanstveni ga milje uvodi Robert Butler 1969. godine. Termin je u uskoj vezi s diskriminacijom ljudi na temelju kalendarske dobi te može biti pozitivan ili negativan, ali u uskoj je vezi s negativnim stereotipnim predodžbama prema starijim osobama. Sveprisutni mediji samo su jedan od okidača ageizma s obzirom na to da se danas smatraju izvorom koji ima najveći utjecaj na stavove i mišljenje o pojedinim problemima, pa tako i o pitanju starenja, no stereotipi i predrasude predstavljaju eroziju svega što sačinjava moralno dostojanstvo ljudske civilizacije.¹⁶ Mediji postaju pokazatelji generalne slike o starosti pa tako javne percepcije starenja i starijih ljudi utječu na formuliranje i provedbu socijalne politike koja utječe na starije osobe. Može se zaključiti da su omasovljeni mediji (televizija, video, novine, fotografija i dr.) zavlada

¹⁵ Usp. Vesna MIJOČ, *Istraživanje stavova o osobama starije životne dobi u srednjoškolaca strukovnih škola u Zagrebu*, Diplomski rad, Medicinski fakultet – Sveučilišni diplomski studij sestrinstva, Sveučilište u Zagrebu, Zagreb, 2015.

¹⁶ Usp. Anita ZOVKO – Jelena VUKOBRATOVIĆ, „Percepcija starenja i društveno-medijska slika o starijima“, *Andragoške studije*, br. 1., 2017., str. 111. – 124.

mentalnim prostorom globalnoga društva te nerijetko u nedostatku stvarnoga kontakta između mladih i starijih postaju jedini izvor međugeneracijskog kontakta stvarajući pritom plodno tlo za razvoj obostranog ageizma (mladi prema starijima, stariji prema mladima), stvaranje mita o „besmrtnosti“ te odbacivanja starenja i starosti u filmskim uprizorenjima (*Što se dogodilo s Baby Jane?*, 1962., *Bulevar sumraka*, 1950.).

3. Kvaliteta života kao pokazatelj dostojanstva starosti

Kvaliteta života predmet je zanimanja ljudi gotovo kroz čitavu povijest. Poznato je da se starogrčki filozof Aristotel (384. pr. Kr. – 322. pr. Kr.) u svojim djelima bavio „dobrim životom“ i „blagostanjem“ te je razvijao socijalnu etiku i ideju savršenoga života kao mogućeg (samo)ostvarujućeg koncepta (Smith, 2000.). Ne postoji jednoznačna definicija kvalitete života pa tako ne postoji jedna općevažeća teorija kvalitete života.¹⁷ Svjetska zdravstvena organizacija definirala je kvalitetu života kao osobnu percepciju životne stvarnosti u pogledu vrijednosnih sustava u kojima netko živi, a s obzirom na očekivanja, vlastite ciljeve i standarde.¹⁸ Analizirajući recentna istraživanja o pitanju kvalitete života u starosti, može se zaključiti da autori na različite načine dijele pokazatelje kvalitete života i da ne postoji univerzalan način pristupa ovome problemu. Određen dio autora bavi se isključivo ispitivanjem kvalitete života osoba treće životne dobi čime se naglašava različitost kriterija pri klasifikaciji kvalitete života kod različitih dobnih skupina. Drugi dio autora analizira kvalitetu života s općim pokazateljima koji ukazuju na indeks razine zadovoljstva životom od rane do kasne dobi. Istraživanje koje se bavilo pokazateljima zadovoljstva životom u trećoj životnoj dobi ukazuje na to da osobe koje imaju djecu i osobe koje stanuju u domu umirovljenika pokazuju statistički značajno veći stupanj zadovoljstva životom. Regresijskom analizom utvrđeno je da je unutar osobina ličnosti najznačajniji prediktor zadovoljstva životom emocionalna stabilnost i ekstrovertiranost. Aktivni smisao za humor najznačajniji

¹⁷ Usp. Zdravka LEUTAR – Zrinka ŠTAMBUK – Ana RUSAC, „Socijalna politika i kvaliteta života starijih osoba s tjelesnim invaliditetom“, *Revija za socijalnu politiku*, god. XIV., br. 3. – 4., str. 327. – 346.

¹⁸ Usp. Zrinka LEUTAR – Marija LOVREKOVIĆ, „Kvaliteta života osoba u domovima za starije i nemoćne u Zagrebu“, *Socijalna ekologija*, god. I., br. 19., str. 55. – 79.

je prediktor u zadovoljstvu životom, a tek onda osobine ličnosti kao što su emocionalna stabilnost i ekstraverzija.¹⁹ Govoreći o dostojanstvu starosti, nužno je uočiti povezanost između pokazatelja kvalitete života treće životne dobi. To su prije svega: siromaštvo, zdravlje, socijalni kontakti, aktivnosti i usamljenost. U legislativnim dokumentima Europske unije nerijetko je predmet razmatranja je li institucija umirovljenja pozitivna ili negativna za društvo u cjelini te kako ono djeluje na pojedinca. I dok je jednima umirovljenje blagoslov, drugima je očaj. Istraživanja pokazuju da pojedinci koji su životni vijek proveli u poslovima s manjim obujmom stresa teže podnose odlazak u mirovinu od onih koji obavljaju manje ugodne poslove s više stresa.²⁰ Godine 2012. zaklada „Zajednički put“ provela je istraživački pilot-projekt „Ljudska prava starijih osoba u Gradu Zagrebu“, u suradnji s Istraživačko-obrazovnim centrom za ljudska prava i demokratsko građanstvo Filozofskog fakulteta i Studijskim centrom socijalnog rada Pravnog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, koji je ostvaren uz potporu Gradskog ureda za socijalnu zaštitu i osobe s invaliditetom. Krajnja svrha projekta bila je izrada preporuka za unaprjeđenje sustava zaštite i promicanja prava starijih osoba u Gradu Zagrebu na temelju empirijskih pokazatelja i u skladu s idejom aktivnog i društveno uključenog starenja. U dijelu koji se odnosio na ispitivanje dostojanstva starosti u korelaciji s umirovljenjem autorice istraživanja ističu:

Osim u iznimnim slučajevima, odlazak u mirovinu znači naglo i nepovratno stavljanje u mirovanje značajnih ljudskih resursa. U skladu s tim, ne treba čuditi da je otprilike dvije petine ispitanika potvrdilo da su starije osobe kod nas odbačene kao društveno nekorisne i da je njihovo dostojanstvo poniženo. Osjećaj osobnog dostojanstva je relacijska kategorija. Čvrsto je povezana sa sviješću o osobnoj vrijednosti u kontekstu zahtjeva koje društvo postavlja pred pojedinca i uključuje društveno poželjan repertoar znanja, vještina i sposobnosti kojima pojedinac osigurava vlastitu dobrobit i pridonosi dobrobiti društva.²¹

Svjedoci smo mijenjanja paradigme o sposobnostima osoba treće životne dobi zbog čega bi umirovljenje trebalo gledati kao priliku za razvoj osobnog identiteta i ostvarenje osobnih potencijala ako egzistencijalne potrebe pojedinca nisu ugrožene do te mjere da narušavaju dostojanstvo osobe kroz

¹⁹ Usp. Lovorka BRAJKOVIĆ, *Pokazatelji zadovoljstva životom u trećoj životnoj dobi*, Zagreb, 2010.

²⁰ Usp. S. GALIĆ – N. MRČELA TOMASOVIĆ, *n. dj.*

²¹ Vedrana SPAJIC-VRKAŠ – Ines VRBAN – Silvia RUSAC, *Prava osoba starije životne dobi u gradu Zagrebu*, Zagreb, 2013.

gubljenje identiteta. Mirovina nije i ne smije biti društvena smrt. Nadalje, istraživanja koja se odnose na socijalni položaj starijih osoba ukazuju na porazne rezultate koji ukazuju na to da pojedine starije osobe žive u uvjetima siromaštva koji su ispod dostojanstva čovjeka pa je pitanje starosti usko vezano uz kvalitetu života. Na području grada Rijeke postoje mnogobrojni primjeri dobre prakse koji ukazuju na zaključak da se pružanjem relevantnih kulturnih i obrazovnih sadržaja koji su jednako dostupni osobama starije životne dobi nesumnjivo podiže kvaliteta i opće zadovoljstvo životom. „Aktivno starenje poistovjetilo se s kvalitetnim starenjem i odredilo kao sudjelovanje starijih osoba u različitim segmentima života društvene zajednice.“²²

4. Društvene inicijative za povratak dostojanstva starosti

Koncept aktivnog starenja podupiru društvene inicijative koje na starost gledaju kao na društveni resurs. Sveučilišta za treću životnu dob, gerontološki centri i seniorski klubovi samo su neki od pozitivnih oblika afirmacije kvalitete života u starosti pri čemu je velika uloga same lokalne zajednice.

Promjene koje donosi proces starenja, kao što su odlazak u mirovinu, funkcionalna nesposobnost, povećani rizici od bolesti i invalidnosti, financijska ovisnost, socijalna isključenost, gubitak bliskih osoba i sl. rezultiraju potrebom starih ljudi za potporom obitelji, zajednice, ali i organizirane mjere lokalne i šire društvene zajednice, odnosno razvijenost mreža i oblika pristupanja brizi i skrb o starijim i nemoćnim osobama.²³

Na području Rijeke donesena je Strategija zdravog starenja (2009. – 2013.), Vodič za seniore Primorsko-goranske županije (2017.) te mnogi drugi relevantni dokumenti koji su vezani uz podizanje kvalitete života osoba treće životne dobi. Sveučilište za treću životnu dob u Rijeci i Zagrebu jedini su institucionalni oblik na sveučilišnoj razini u Republici Hrvatskoj koji omogućavaju osobama treće životne dobi uključivanje u programe cjeloživotnoga učenja i obrazovanja, a time i podizanje kvalitete osobnoga života te aktivno uključivanje u život lokalne zajednice. Da uključenost u sadržaje lokalne za-

²² *Isto.*

²³ „Starenje u 21. stoljeću“, *Cenzura plus*, 12. VII. 2016., <<http://cenzura.hr/vijest/starenje-u-21--stoljecu/928>>, (16. II. 2019.).

jednice utječe na (samo)percepciju starijih osoba pokazuje istraživanje²⁴ koje je ispitivalo mišljenje i stavove osoba treće životne dobi o dominantnim stereotipima s kojima se suočavaju osobe u rasponu od 66 do 85 godina na riječkom području. Kvalitativnim istraživanjem obuhvaćeno je devet sudionika (osam ženskoga spola, jedan sudionik muškoga spola). Šestero ispitanika živi u samačkom kućanstvu dok je troje smješteno u institucijskom obliku skrbi, točnije Domu za starije i nemoćne osobe Kantrida. Troje sudionika istraživanja iz kategorije samačkoga kućanstva polaznici su Sveučilišta za treću dob dok su tri ispitanika članovi Kluba za starije osobe Trsat. Svi sudionici imali su vlastite financijske prihode u vidu primanja mirovine. Analizirajući odnos mladih i starijih, sudionici su odnos procijenili pozitivno (na temelju vlastitoga iskustva) premda ističu neprimjereno ponašanje mladih u javnome prijevozu. Što se tiče samopercepcije i percepcije vlastite dobne skupine, rezultati upućuju da se sudionici pozitivnije percipiraju u odnosu na vlastitu dobnu skupinu. Pri ispitivanju prevladavajućih vjerovanja o starima većina sudionika uključena je u aktivnosti koje se nude starijim osobama. „Većina ih je zainteresirana i usmjerena cjeloživotnom učenju što je vidljivo iz iskaza o pohađanju različitih tečajeva i edukacija na Sveučilištu za 3. dob, volonterskom angažmanu te odlasku na brojna putovanja i izlete koji su ujedno prilika za širenje vidika, upoznavanje i druženje s ljudima.“²⁵ Sudionici pozdravljaju medijske sadržaje koji promiču kulturu mladih zanemarujući pritom starije: „Iako prepoznaju slabu zastupljenost starijih u medijskom prostoru, sudionici istraživanja takvu praksu ne prepoznaju diskriminirajućom ili isključujućom za starije osobe.“²⁶ S druge strane, istraživanje provedeno na uzorku mentora slovenskog Sveučilišta za treću životnu dob pokazalo je da oni još uvijek starije promatraju pretežno negativno. Uočeno je da im pridaju pridjeve kao što su: zahtjevni, zaboravni, spori, željni pozornosti, neprilagođeni, tužni, ranjivi, posesivni, ovisni o drugima, bespomoćni, apatični, prestrašeni, nekorisni, lijeni, osamljeni, smanjenih intelektualnih sposobnosti i dr. pri čemu od pozitivnih osobina ističu: aktivni, veseli, ljubazni, spremni pomoći (naročito mladima), zahvalni, velikog znanja i bogatog iskustva, druželjubivi, poslušni,

²⁴ Usp. Ivana DAMJANIĆ, *Stereotipi prema osobama treće životne dobi: iskustva starijih*, Diplomski rad, Rijeka, 2017.

²⁵ *Isto.*

²⁶ *Isto.*

znatiželjni, nasmijani i sl.²⁷ Može se uočiti da je problem stava prema starosti i starenju duboko socijalno-kulturološki uvjetovan fenomen te ne ovisi o stupnju i razini obrazovanja u području andragogije i gerontologije, nego o volji pojedinaca za mijenjanjem stava prema starosti i starenju. Proglašenjem 2012. godine kao Europske godine aktivnog starenja i međugeneracijske solidarnosti suvremena umjetnička strujanja poput analitičkih, konceptualnih, procesualnih i performativnih akcija počinju ukazivati na afirmaciju drukčije slike starosti na pozornici suvremenoga društva. Da predmetu starosti i starenju unutar društvenih inicijativa treba pristupiti multidisciplinarno ukazuje i primjer izložbe u Zagrebu 2013. godine „Ekstravagantna tijela – ekstravagantne godine“ koja ukazuje na slobodniji dijalog s kolektivnim društvenim vrijednostima o pitanju starosti i starenja. Knjiga *Pohvala starosti*²⁸ predstavlja niz eseja o fenomenima karakterističnima za treću životnu dob kojima se pristupa na vedar i svima razumljiv način. Autor kroz četiri poglavlja nastoji približiti fenomen starosti širokoj masi ljudi što ga ubraja u hvale vrijedne književne intervencije. Antropološko-filozofski usmjerena umjetnost dopire do šire mase te na taj način postaje alat društvenih inicijativa za promicanje starosti.

Zaključak

Govoriti o dostojanstvu treće životne dobi znači govoriti o temeljnom ljudskom pravu na zaštitu od izrabljivanja i tjelesnoga i duševnoga zlostavljanja te o zaštiti od diskriminacije i podupiranja prava na sudjelovanje u zajednici bez obzira na životnu dob, rasnu ili etničku pripadnost ili pak invaliditet. U radu se promišljalo o problematici dostojanstva starosti na pozornici suvremenoga društva polazeći od temeljnih *Načela Ujedinjenih naroda za starije ljude* (Rezolucija 46/1991) te trenutačno važećih legislativnih dokumenata. Dominacija udjela starijih osoba u općoj populaciji ukazuje na potrebu promišljanja o postojećoj kvaliteti života osoba treće životne dobi, o nužnosti međugeneracijske povezanosti, koja je nekoć imala ulogu društvene kohezije, te o pokazateljima kvalitete života starijih osoba i mehanizmima koji podupiru dostojanstvo osoba treće životne dobi u suvremenom društvu. Svrha rada

²⁷ Usp. Ana KRAJNC, *Starejši se učimo: Izobraževanje starijih u teoriji in praksi*, Ljubljana, 2016.

²⁸ Vidi Pavao PAVLIČIĆ, *Pohvala starosti*, Zagreb, 2018.

nije bila opisati proces starenja i starosti, nego apelirati na mogućnosti treće životne dobi i njezine važnosti za društvo u cjelini. Navedeno se posebno željelo naglasiti u dijelu koji se odnosio na razmatranje mitova, predrasuda i stereotipa o starosti te pojave kao što je ageizam uzimajući u obzir povijesne i kulturne tokove razmatranja fenomena.

Omasovljeni mediji (televizija, video, novine, fotografija i dr.) zavlada su mentalnim prostorom globalnoga društva te nerijetko u nedostatku stvarnog kontakta između mladih i starijih postaju jedini izvor međugeneracijskog kontakta stvarajući pritom plodno tlo za razvoj obostranog ageizma (mladi prema starijima, stariji prema mladima), stvaranje mita o „besmrtnosti“ te odbacivanje starenja i starosti u različitim filmskim uprizorenjima. Da društvene inicijative i povećanje indikatora kvalitete života osoba treće životne dobi zaista mogu učiniti promjene i po pitanju percepcije medijskog sadržaja starijih, pokazuju rezultati istraživanja na uzorku osoba/polaznika Sveučilišta za treću životnu dob. Sudionici, naime, slabu zastupljenost starijih u medijskom prostoru i slavljenje kulta mladosti ne doživljavaju kao diskriminirajuću za starije osobe. Taj se rezultat može povezati sa stupnjem korelacije uključenosti ovih ispitanika u društvenu zajednicu i njihova zdravstvenoga statusa jer se aktivan pojedinac ne osjeća diskriminiran, nego postaje aktivan sudionik života unutar lokalne zajednice. Na žalost, nerijetko je uključenost u društveno-kulturne sadržaje za osobe treće životne dobi samo povlastica manjine. Odlazak u mirovinu danas je nalik društvenoj smrti, no u ovoj kontemplativnoj fazi života gubitak identiteta može postati predmetom zaoštavanja problema unutar socijalno-političke slike društva. Govoreći o dostojanstvu starosti, nužno je uočiti povezanost između pokazatelja kvalitete života treće životne dobi. To su prije svega: siromaštvo, zdravlje, socijalni kontakti, aktivnosti i usamljenost. Prikaz provedenih istraživanja ukazuje na postojanje mnoštva pokazatelja kvalitete života, no nameće se zaključak da ne postoji univerzalan način pristupa ovome problemu. Umjetničkim intervencijama (likovnim, filmskim, književnim) problematika starenja i starosti ulazi u (dis)kontinuitet između povijesnih i svjetskih strujanja koja u konačnici generiraju pitanje s početka rada: Koliko nam još dokumenata i strategija treba da bi starost dobila svoje dostojanstvo? Doneseni dokumenti na svjetskoj i europskoj razini ukazuju na oprečne i ambivalentne tendencije: s jedne strane živimo u vremenu početka

društvenih inicijativa i intervencija za dostojanstvenu starost dok se s druge strane širi pojava marginalizacije osoba treće životne dobi pod utjecajem omasovljenih medija unutar kapitalističkih mehanizama koje hrane tzv. kult mladosti i zamagljuje društveno povijesni identitet starosti. Jedino kroz povezanost znanosti, književnih i umjetničkih intervencija i diskursa možemo doći do jačanja identiteta i kulture starosti te do povratka jakih međugeneracijskih veza kako bismo starosti vratili dignitet koji joj (oduvijek) pripada.